

УДК 726 (477.84)

DOI <https://doi.org/10.32782/art-studies.2025-1-3>

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА МИХАЙЛА НЕТРИБ'ЯКА В МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТЕРНОПОЛЯ

Дацюк Наталія Михайлівна,

асистент кафедри образотворчого мистецтва,

дизайну та методики їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2548-3638>

У статті розглянуто питання розвитку сакральної архітектури Тернополя кінця XX – початку XXI століття, висвітлено творчість відомого тернопільського архітектора Михайла Нетриб'яка і його вплив на формування культурного міського середовища.

Ключові слова: храмобудування, візантійський стиль, сакральна архітектура, сакральне мистецтво.

Datsiuk Natalia. The sacred architecture of Mykhail Netrybyak in the urban environment of Ternopil

The article examines the development of the sacred architecture of Ternopil at the end of the 20th – beginning of the 21st century, highlights the work of the famous Ternopil architect Mykhailo Netrybyak and his influence on the formation of the cultural urban environment.

Key words: temple construction, Byzantine style, sacred architecture, sacred art.

Постановка проблеми. Будівництво храмів – важливий аспект у розвитку національної культури. Проектування, реконструкція існуючих і зведення нових сакральних будівель стали важливою частиною розвитку архітектури України наприкінці XX – початку XXI століття. Цей процес відбувався без наявності значного творчого досвіду у храмобудуванні, але спирався на багату історичну спадщину, яка стала цінним джерелом для створення нових ідей і встановлення сучасного стилю в сакральній архітектурі. Участь у цій історичній трансформації взяв тернопільський архітектор М. Нетриб'як.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження орієнтуються на церковну архітектуру як об'єкт вивчення для багатьох науковців. Матеріали статті опираються на наукові розробки Б. Черкеса [12], Ю. Криворучка [10], О. М. Дячок [8], М. Нетриб'яка [11] та ін.

Виклад основного матеріалу. Архітектура відіграє важливу роль у повсякденному житті громади, відтворюючи і трансформуючи обличчя міського простору. Будівлі та споруди не лише створюють місце для проживання,

праці та відпочинку, вони є втіленням великої творчої праці архітектора, який шляхом свого концепту втілює уявлення про красу, естетику й емоційний спектр будівель. Невід'ємною частиною формування культурного міського середовища, що визначає художній образ міста, є сакральна архітектура.

Мета статті – висвітлити основні напрями та тенденції у проектуванні сучасних культурних будинків міста Тернополя кінця XX – початку XXI століття у творчості архітектора М. Нетриб'яка та дослідити їх стильові прототипи.

Після 1944 року Тернопіль був повністю зруйнованим, місто зазнало значних архітектурних втрат. Однак збереглися визначні сакральні споруди, зокрема: церква Воздвиження Чесного Хреста (Надставна церква), споруджена наприкінці XVI століття; церква Різдва Христового (Середня), зведена на місці згорілої дерев'яної церкви наприкінці XVI століття; церква Успіння Пресвятої Богородиці (Монастирська церква) 1836 р., споруджена на місці дерев'яної церкви, збудованої до 1636 року; Домініканський костел

XVIII століття, сьогодні Катедральний собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці; костел Пресвятої Діви Марії Неустанної Помочі, побудований у 1904–1908 роках. Проте під час періоду соціалістичної розбудови на території України та атеїстичної істерії тисячі культових шедеврів національної архітектури, які вціліли після 1944 року, було знищено. Серед втрачених архітектурних перлин Тернополя – Парафіяльний костел Пресвятої Діви Марії Неустанної Помочі. Величний собор того часу був найвищою будівлею міста. На Генплані обласного центру 1945 року храм навіть був позначений, на відміну від Церкви Різдва Христового, яку, можливо, планували знести. У 1954 році надзвичайної краси костел був, на жаль, зруйнований. На його фундаментах збудовано ЦУМ, архітектори В. Новиков, І. Михайленко, Ф. Чорновол [4, с. 130–131]. Така ж доля спіткала і церкву Успіння Пресвятої Богородиці, яку зруйнувала більшовицька влада в 1962 році. Її відбудували 1993 року за проектом Михайла Кичка.

З 1991 року відбулося ідеологічне переосмислення художнього образу міських просторів. Бажання позбутися радянських залишків виникло внаслідок істотної зміни політичної, соціальної та економічної ситуації. Відродження будівництва сакральних будівель у місті Тернополі почалось із

1990–2000-х років. Слід відзначити, що в цей час зростає тенденція до розширення функцій релігійних комплексів, де, крім традиційно-сформованого ядра, починають з'являтися нові функціональні групи приміщень, як-от бібліотеки, недільні та парафіяльні школи, громадські трапезні, хрещальні, підсобні приміщення тощо [11, с. 207–214].

В умовах, що склалися на кінець ХХ століття, сучасний релігійний центр потребував обмеження канонічних функцій з метою забезпечення можливості як для богослужінь, так і для групових і індивідуальних запитів у сфері культурного розвитку. Таке поєднання релігії та освіти було б дуже корисним для реалізації духовного оновлення сучасного суспільства. Храм найчастіше не є окремою будівлею, а інтегрується в соціальний комплекс, який виконує важливі культурні та громадські функції. Таким є собор на 2000 прихожан на бульварі Данила Галицького (рис. 1), автором якого є заслужений архітектор України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури Михайло Нетриб'як.

Церква Матері Божої Неустанної Помочі (2000 р.) хрестово-купольна в плані, має п'ять шоломоподібних куполів, виконана у візантійському стилі. Три зростаючі від входу піварки, у які вмонтовані вітражні вікна, розміщені на раменах хреста з північного, південного й центрального західного входів, над ними

Рис. 1. Церква Матері Божої Неустанної Помочі на бульв. Данила Галицького

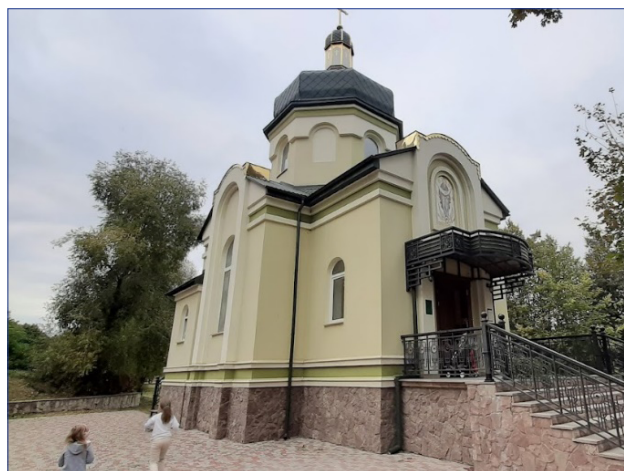

Рис. 2. Церква Святої Софії Премудрості Божої на вул. В. Винниченка

Джерело: фото М. Процик з інтернет-ресурсів

розміщені хори. У цокольному поверсі розташовані класи катехизації, хрещальня, музей церкви тощо. Слід відзначити, що у храмі Матері Божої Неустанної Помочі в Тернополі є оригінальні вітражі львівського художника Анатолія Балуха. Настінні розписи відсутні, сюжетні вітражі виконують роль єдиного оздоблення храмового простору і складаються із зображення 10 сюжетів празників літургійного року. У вівтарній частині сакральної будівлі розміщено вітражну повнофігурну ікону Матері Божої Неустанної Помочі. В апсиді – зображення Архангела Гавриїла та Архангела Михаїла та композиції Благовіщення, а над Гавриїлом – Різдво Христове та розміщені євангельські сюжети: Зіслання Святого Духа, Воскресіння Христа, Вхід Господній у Єрусалим, Преображення Господнє та Стрітіння Господнє, Успіння Пресвятої Богородиці, Вознесіння Господнє, Розп'яття з пристоячими, Воскресіння Лазаря, Хрещення Господнє. Усі кольорові композиції виконані з використанням розпису елементів вітражу (фігури та пейзаж), а тло – вітражне скло. Загалом композиційне вирішення всіх зображень грамотне, відповідає загальноприйнятій іконографії. Вибрана реалістична стилістика подачі сюжетів дисонує з прекрасним іконостасом, який виконаний у сучасному варіанті невізантійської стилістики, своїми арочними обрисами повторюючи архітектурні елементи вхідної групи храму (рис. 3) [5, с. 134].

Сьогоднішній підхід до влаштування інтер'єрів у великих храмах і релігійно-духовних комплексах передбачає інтегроване поєднання архітектури та мистецтва, які взаємно доповнюють один одного. Якщо шукати вдалих прикладів гармонійного вирішення великих храмових комплексів у сучасному українському сакральному мистецтві, то варто відмітити храм Різдва Богородиці на Сихові у Львові та Спасо-Преображенський собор у Голосієво в Києві. Можна відзначити, що Церква Матері Божої Неустанної Помочі в Тернополі має комплексний підхід до вирішення сакрального простору, тобто до узгодженої гармонізації архітектури, вітражного мистецтва, іконостаса [5, с. 148].

Рис. 3. Интер'єр церкви Матері Божої Неустанної Помочі на бульв. Д. Галицького

Інший стилістичний вигляд отримала церква Різдва Богородиці на вулиці Київській в м. Тернополі. Храм у плані прямокутної форми з трьома апсидами в східній частині. Складається з тринавного об'єму: вівтаря, захристії, притвору. Храм п'ятибанний. Пробразом є церква Софії в Римі. Такого типу церква за проєктом М. Нетриб'яка зведена також в с. Острів Тернопільського району [2, с. 3–9].

У 1990-ті роки набуло поширення будівництво маленьких парафіяльних церков. Перші проєкти М. Нетриб'яка (1992–1995 рр.) мали дещо традиційні основні елементи церкви (баня), поєднані із сучасними деталями (завершення на фронтонах): церква в с. Лозова Тернопільського району, церква в с. Цебрів Зборівського району Тернопільської області та інші. В об'ємно-планувальному вирішенні культових будівель цього періоду відчувається вплив архітектури 1920–1930 років – у плані вони хрестові, складаються з однонавного об'єму видовженого вівтаря, що закінчується апсидою, і прямокутного бабинця. Над

бабинцем проєктуються хори. Гілки хреста мають склепінчасте перекриття, середньохрестя перекрите куполом на восьмигранному барабані. Усі гілки хреста зв'язані із середньохрестям широкими й високими арками, які є одночасно і підпружними для купола [11, с. 207–214].

У Тернополі тільки в масиві «Дружба» зведені дві такі вже типові церкви: церква Святої Софії Премудрості Божої (2009 р.) біля національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та храм перенесення мощей Св. Миколая на вул. Миру. Хочемо звернути увагу на сучасне внутрішнє облаштування церкви Святої Софії Премудрості Божої (рис. 2). Для оздоблення сакральної будівлі парох о. д-р Віталій Козак запросив відомого тернопільського майстра сакрального живопису Ігоря Зілінка, який на той час виробив свій власний іконографічний стиль, а саме: фігури святих завищені, мають неприродній зріст – у цьому проявляється ідея невидимого небесного світу, тому фігури святих не мають реалістичного зображення. Митець погодився на створення ікон для іконостасу церкви, проявивши новаторство в композиційному плануванні, унікальність авторського підходу до розробки іконографічних художніх шедеврів. Проте навіть з урахуванням нововведень художник коректно вписався в рамки традиційного церковного іконопису, не порушуючи усталених канонів [7, с. 140–148].

Іконографічна колористика творів Ігоря Зілінка в церкві Святої Софії Премудрості заслуговує особливої уваги. Тут у розписах художник бере за основу «Древню Візантію» та трансформує їх у сучасний український іконопис. Характерною для митця є використання ніжного колориту у фігуративних зображеннях в поєднанні з насиченими кольорами від холодних синіх через зеленкаві та ніжножовті до гарячих червоних кольорів. Митцю вдалося втримати в цілості інтер'єр храму й досягти гармонії архітектурного середовища та декоративного наповнення. Можна відзначити новизну композиційних пошуків, оригінальність авторського вирішення іконографічних полотен [7, с. 140–148].

В іконостасі оминається зайва декоративність, що могла б розпорошити увагу прихожан. Орнаменти строгі та геометричні. Єдиним декором іконостасу є барельєфний архітрав, на якому розміщене Розп'яття з Пристоячими, що увінчує іконостас. Наскрізне декоративне різьблення, тісно пов'язане з вирішенням іконостасної стіни як своєрідного синтезу архітектури, живопису й різьби — важливого компонента оформлення інтер'єру культових будівель. Цей ансамбль є сучасним, лаконічним, без надмірного оздоблення, спрямованим на християнина ХХІ століття, щоб подивитися на віру очима Церкви першого тисячоліття (рис. 4) [7, с. 140–148]. У своїй творчості М. Нетриб'як використовує також і принципи дерев'яного храмубудування, які належать до іншої стильової тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури. Дерев'яна церква Зарваницької Матері Божої, що збудована в «Старому парку», не є характерною для Тернополя, хоча органічно вписалася у краєвид із старими деревами й одноповерховою

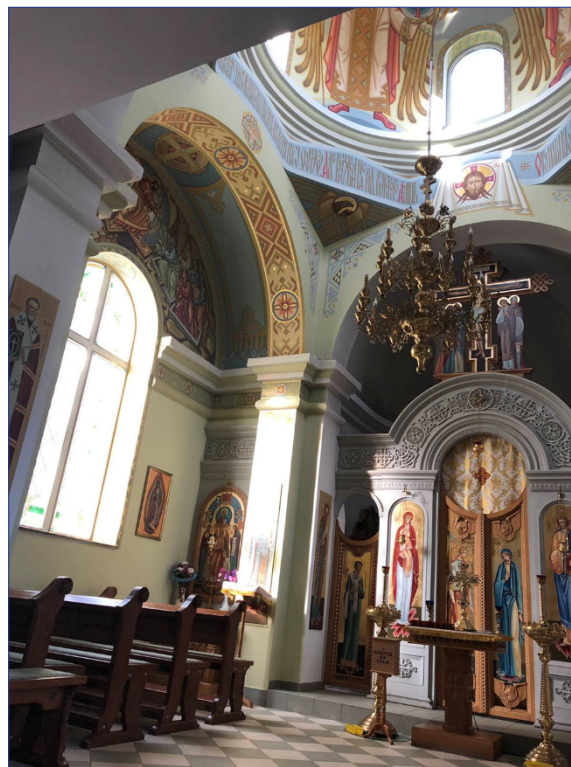

Рис. 4. Фрагмент інтер'єру церкви Святої Софії Премудрості Божої на вул. В. Винниченка

приватною забудовою. Сакральна будівля збудована 2013 року з карпатської смереки, що нагадує традиційні гуцульські церкви. Історично склалося, що храмам Тернопілля надавали оборонний характер, їх будували переважно з каменю. Таким чином, церква із «Старого парку» принесла карпатський колорит у міський пейзаж міста [2, с. 3–9].

Сакральну архітектуру Михайла Нетриб'яка можна описати як поєднання неовізантизму із сучасними формами куполів і традиційною архітектурно-планувальною структурою в українському храмобудуванні, що інтерпретується в сучасному баченні. З початком 2000-х архітектор зосередився на проектуванні храмів. Цьому передувало детальне вивчення різних типів сакральних будівель, які були поширені на території України. Серед них були відзначені Чернігівська П'ятницька церква у візантійському стилі, церковна архітектура 1920–1930-х років на Галичині та Поділлі, а також використання принципів дерев'яного храмобудування, які знайшли своє втілення в традиціях гуцульських церков.

Понад десяток церков і соборів прикрашають територію міста. Із часом з'являються нові архітектурні ідеї та конструктивні рішення. Архітектор М. Нетриб'як, дотримуючись традиційного поділу простору церкви, акцентує увагу на сучасному тлумаченні

архітектурного завершення храму. Використання залізобетону та металу дає змогу посилити несучі конструкції, розширити внутрішній простір і створити нові форми й компоненти церковної архітектури, відзначаючи нову еру в будівництві сакральних споруд.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши творчий внесок архітектора Михайла Нетриб'яка в розвиток сучасного храмобудування м. Тернополя, робимо висновок, що сакральні будівлі є одним із найбільш масових типів громадських споруд у сучасному будівництві. Через велику перерву в спорудженні церков цей тип будівель фактично не розвивався, тому сучасні архітектори змушені відроджувати й по-новому вирішувати принципи храмового будівництва. Невичерпним та єдиним джерелом для творчості є історична спадщина. Основними архітектурними періодами в українській сакральній архітектурі, які наслідував у своїй практиці архітектор М. Нетриб'як, є Русько-Візантійський, що присутній в чернігівських храмах, і церкви, зведені наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Сакральна архітектура саме цих періодів є джерелом для стильових пошуків у сучасному храмобудуванні.

Зважаючи на велику кількість сучасних об'єктів архітектури у творчості архітектора М. Нетриб'яка, які потребують дослідження, матеріали статті не є вичерпними.

Література

1. Бойцун Л. Домініканський костюл у Тернополі // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Збруч, 2008. Т. 3 : П – Я. С. 101.
2. Дацюк Н. М. Сакральна архітектура у творчості Михайла Нетриб'яка. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Архітектура*. Львів, 2017. № 878. С. 3–9.
3. Дацюк Н. М., Нетриб'як М. М. Становлення сучасної сакральної архітектури кінця ХХ – поч. ХХІ ст. на Тернопіллі. *Етнодизайн: Європейський вектор розвитку і національний контекст*. Кн. 2 : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко, упоряд. і наук. ред. Є. А. Антонович та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. С. 46–51.
4. Дацюк Н. М. Основні напрямки розвитку архітектури Тернополя у післявоєнний час (1944–1965 роки). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: *Мистецтвознавство*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2017. № 1 (вип. 36). С. 234–241.
5. Дацюк Н. М. Сакральне мистецтво в оздобленні храмів Тернопільщини ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... д-ра філософії : спец. 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація : захищена 07.02.2024; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2024. 169 с.
6. Дацюк Н. М. Творчість архітекторів – представників архітектурних шкіл, які вплинули на формування архітектурного та культурного середовища Тернополя на початку ХХІ століття. *Наукові записки*

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. № 2 (вип. 39). С. 331–336.

7. Дацюк Н. М. Традиція та модернізм у сакральному мистецтві Ігоря Зілінка. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство.* Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 2 (41). С. 140–148.

8. Дячок О. Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів (на прикладі Тернопільської області) : дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01, Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2020. 542 с.

9. Козак Віталій о. д-р. Іконостас церкви Святої Софії Премудрості Божої у Тернополі, Тернопіль 2013. 10 с.

10. Криворучко Ю. І. Регіональні особливості розташування церков в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: архітектура.* 2002. № 439. С. 55–62.

11. Нетриб'як М. М. Проблеми розвитку сучасних Українських храмів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство.* Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. № 1. С. 207–214.

12. Черкес Б. Традиція та ідентичність в новій українській церковній архітектурі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: архітектура.* 2003. № 486. С. 71–91.

References

1. Boitsun, L. (2008) Dominikanskyi kostol u Ternopoli [Dominican church in Ternopil]. Ternopilskiy entsyklopedychniy slovnyk: u 4 t. Ternopil: Zbruch. Vol. 3. P – Ya. P. 101 [in Ukrainian].

2. Datsiuk, N.M. (2017). Sakralna arkhitektura u tvorchosti Mykhaila Netrybiaka [Sacred architecture in the work of Mykhailo Netrybyak]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Seriya: Arkhitektura.* Lviv. No. 878. P. 3–9 [in Ukrainian].

3. Datsiuk, N.M., Netrybiak, M.M. (2015). Stanovlennia suchasnoi sakralnoi arkhitektury kintsia XX poch. XXI st. na Ternopilli [Formation of modern sacred architecture of the late 20th and early 20th century. 21st century in Ternopil]. *Etnodyzain: Yevroneiskiy vektor rozvytku i natsionalnyi kontekst.* Kn. 2. Poltava: PNU imeni V.H. Korolenka. P. 46–51 [in Ukrainian].

4. Datsiuk, N.M. (2017). Osnovni napriamky rozvytku arkhitektury Ternopolia u pisliavoienni chas (1944–1965 roky) [The main directions of the development of Ternopil architecture in the post-war period (1944–1965)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Mystetstvoznnavstvo.* Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka. No. 1 (Issue 36). P. 234–241 [in Ukrainian].

5. Datsiuk, N.M. (2024). Sakralne mystetstvo v ozdoblenni khramiv Ternopilshchyny XX – pochatku XXI stolittia [Sacred Art in the decoration of the temples of Ternopil Oblast in the 20th – early 21st centuries]. *Doctor's thesis. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka.* Ivano-Frankivsk. 169 p. [in Ukrainian].

6. Datsiuk, N.M. (2018). Tvorchist arkhitektoriiv – predstavnykiv arkhitekturnykh shkil, yaki vplynuly na formuvannia arkhitekturnoho ta kulturnoho seredovyscha Ternopolia na pochatku XXI stolittia [Creativity of architects – representatives of architectural schools that influenced the formation of the architectural and cultural environment of Ternopil at the beginning of the 21st century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Mystetstvoznnavstvo.* Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. No. 2 (Issue 39). P. 331–336 [in Ukrainian].

7. Datsiuk, N.M. (2019). Tradytsiia ta modernizm u sakralnomu mystetstvi Ihoria Zilinka [Tradition and modernism in the Sacred Art of Igor Zilinka]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka. Seriya: Mystetstvoznnavstvo.* Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2019. Issue 2 (41). P. 140–148 [in Ukrainian].

8. Diachok, O. (2020). Formuvannia arkhitektury sakralnykh kompleksiv pid vplyvom suspilno-politychnykh protsesiv (na prykladi Ternopilskoi oblasti) [The formation of the architecture of sacred complexes under the influence of social and political processes (on the example of the Ternopil region)]. *Doctor's thesis. Nats. un-t "Lvivska Politekhnikha".* Lviv. 542 p. [in Ukrainian].

9. Kozak, Vitaliy O. Dr. (2013). Ikonostas tserkvy Sviatoi Sofii Premudrosti Bozhoi u Ternopoli [Iconostasis of the Church of St. Sophia of the Wisdom of God in Ternopil]. Ternopil, 10 p. [in Ukrainian].

10. Kryvoruchko, Yu.I. (2002). Rehionalni osoblyvosti roztashuvannia tserkov v Ukraini [Regional features of the location of churches in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha": arkhitektura.* No. 439. P. 55–62 [in Ukrainian].

11. Netrybiak, M.M. (2011). Problemy rozvytku suchasnykh Ukrainykykh khramiv [Problems of the development of modern Ukrainian churches]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu V. Hnatiuka. Serii: Mystetstvoznavstvo*. Ternopil TNPU im. V. Hnatiuka. No. 1. P. 207–214 [in Ukrainian].

12. Cherkes, B. (2003). Tradytsiia ta identychnist v novii ukrainskii tser kovnii arkhitekturi [Tradition and identity in new Ukrainian church architecture]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha": arkhitektura*. No. 486. P. 71–91 [in Ukrainian].